

Knygos

POZITYVŲ PROTĄ PAVARČIUS: PASTABOS PARAŠTĖSE

Evaldas Nekrašas. *Pozityvus protas. Jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 452 p. ISBN 978-9955-33-543-6

Evaldo Nekrašo knygos *Pozityvus protas* pasirodymas – neeilinis įvykis Lietuvos filosofiniame gyvenime. Būtų jį išleista vokiškai, angliškai ar prancūziškai, galėtume tą patį pakartoti, vertindami tų kraštų filosofinius įvykius. Darbų, kuriuose taip plačiai būtų nagrinėjama pozityviojo mąstymo tradicija ir jos santykis su kito mąstymo stiliaus filosofija, tiesiog nėra.

Pozityvistinė filosofija, ypač audringai plėtojosi XIX–XX amžiuje, keisdama žmonių požiūrius tiek į daiktinę, tiek į socialinę tikrovę. Iš visų filosofinių kryptių turbūt ji labiausiai veikė gamtos ir socialinių mokslų raidą. Išlaikydama bendras pamatines nuostatas, pozityvistinė filosofija sparčiai modifikavosi skaidydamosi į daugybę pakraipų. Kas yra pozityvizmo modifikacijos, o kas nėra pozityvizmas, kartais tapdavo įnirtingų ginčų objektu. Prisiminkime kad ir Vladimiro Lenino veikalą *Materializmas ir empiriokriticizmas*, kuriame jis žūtbūt siekia atriboti marksizmą nuo empiriokriticizmo, kaip pozityvizmo atmainos. Ne mažiau keblumų kilo ir tebekyla filosofijos istorijos tyrinėtojams. Vieni autoriai labiau linkę išplėsti pozityvizmui artimų filosofų sąrašą, kiti linkę jį siaurinti. Vienaip ar kitaip su pozityvistine filosofija siejami: evoliucionistai,

tokie kaip Charlesas Darvinas, Charlesas Lyellas, Herbertas Spenceris; scientistai, kaip antai Charlesas Pearsonas, Alexanderis Pajinas, tėvas ir sūnus Milliai; epistemologinio pozityvizmo, dar kitaip vadinamo empiriokriticizmu arba antruoju pozityvizmu, atstovai Richardas Avenarijus, Ernstas Machas ir kt.; konvencionalistai Henri Poincaré, Pierre’as Duhemas; su kantininkais siejami pozityvistai – realistas Aloisas Riehlis, reliatyvistas Georgas Simmelis, fikcionalistas Hansas Vaihingeris, idealistas Hansas Cornelius; socialinio pozityvizmo atstovai, tokie kaip utilitaristas Jeremy Benthamas ir jau minėti tėvas ir sūnus Milliai; skeptikas Ernestas Renanas; sociologai, pavyzdžiui, Vilfredas Paretas ir kt. Aišku, tai toli gražu neišsamus žymesnių pozityvizmo šalininkų sąrašas.

Dar daugiau problemų kyla dėl vėlesnio pozityvizmo, kuris kartais vadinamas trečiuoju pozityvizmu arba neopozityvizmu. Štai vienas iš žymiausių XX a. pradžios filosofijos istorikų Albertas Stöcklis Williamo Jameso pragmatizmą vadina neopozityvizmu (Stöckle 1926: 378). Vėlesni autoriai neopozityvistais vadina Vienos būrelio narius, lengva ranka priskirdami jiems ir Ludwigą Wittgensteiną, kurį vadinti pozityvistu tikrai nederėtų (Tatar-kiewicz 2003: 394), kiti jiems priskiria dar ir

Hansą Reichenbachą bei kitus Berlyno būrelio narius (Bochenski 1947: 65).

Gana neapibrėžtai vartojama ir postpozityvizmo sąvoka. Žinoma, jau pats priešdėlis post-, nurodantis, kad susiduriame su idėjomis, kurios tik susijusios su pozityvistine tradicija ir pakeičia ją, eina po jos, nėra įpareigojantis. Todėl nieko nuostabaus, kad taip pavadinami labai skirtingi autoriai, pradedant Karlu Raimundu Popperiu, Thomu Kuhnu, Pauliu Feyerabendu ir baigiant socialinių mokslų filosofijoje pasižymėjusiu Antony'u. Giddensu ir Jürgenu Habermasu, kartais dar priešliejant ir postmodernistus.

Todėl tampa labai svarbu apibrėžti, kas būdinga pozityviajam mąstymui, kokie yra pagrindiniai pozityvistinės filosofijos bruožai. Anot profesoriaus Nekrašo (2010: 15), šiai filosofijai pirmiausia „būdinga radikalčiai antimetafizinė nuostata. Antra, jis siekia sukurti mokslinę filosofiją. Trečia, jai būdingas požiūris į mokslinį žinojimą kaip vienintelį tikrą ir patikimą žinojimą. Ketvirta, įsitikinimas, kad vienintelės tikros, t. y. mokslinės žinios remiasi patyrimu – stebėjimu ir eksperimentu. Penkta, mokslinio žinojimo, ypač gamtamokslinio ir socialinio žinojimo vienovės nuostata. Šešta, griežta faktų ir vertybių atskyra, iš kurios plaukia mokslinio žinojimo vertybinio neutralumo tezė. Ir septinta, įsitikinimas, kad mokslinis žinojimas, pats vertybiškai neutralus, yra pamatinis socialinės pažangos veiksnys.“ Tai iš tiesų išsamus ir tikslus pozityvistinės filosofijos apibūdinimas.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pozityvistai, skelbdami siekį sukurti mokslinę filosofiją, mokslo sąvoką supranta taip, kaip ji buvo pradėta suprasti nuo XVII amžiaus. Nekrašas detalai paaiškina naująjį mokslo supratimą, tačiau senąją prasmę mokslo sąvoka tebėra kartais vartojama (aišku, ne pozityvistų). Štai daugelis teologų net neabejoja, kad teologija

yra mokslas. Tai koks tas ankstesnis mokslo supratimas?

Viduramžiais mokslu (lot. *scientia*; gr. *ἐπιστήμη*) buvo laikoma sistema samprotavimų, kurie yra teisingi, nes išvedami iš pradinių protui akivaizdžių pagrindų, arba iš principų, kurių teisingumą įrodo aukštesniojo lygio mokslas. Tokiam mokslo supratimui susiformuoti lemiamos įtakos turėjo aristotelinis požiūris į mokslą, nors dar Platonas skyrė dvi protu suvokiamas sritis – žinojimą (*ἐπιστήμη*), kuris pagal savo prigimtį nukreiptas į būtį ir siekia ją pažinti (Platonas 1981: 205), bei nuomonę (*δόξα*), kuri atskleidžia tai, kas nuolatos atsiranda ir žūva. Žinojimo sritis dar skirstoma į aukščiausią žinojimo pakopą – mąstymą (*νόησις*), kurią protas pasiekia dėl dialektinio sugebėjimo. Čia savo prielaidas jis laiko ne kažkokiais pradais, o tam tikromis pakopomis ir atramos taškais, siekiant pradžios be prielaidų. Taip protas pasiekia galutinę išvadą, nesinaudodamas jauslėmis prieinamais dalykais, o tik idėjomis ir jų santykiais. Antroji sritis – nuovoka (*διάνοια*), kurios siekdama siela priversta naudotis prielaidomis ir neprieina pradžios, nes negali pakilti aukščiau prielaidų. Pavyzdžiui, geometrai žino, kas yra lyginis ir nelyginis skaičius, žino figūras, tris kampų rūšis ir panašius dalykus. Šitai jie laiko pradiniais teiginiais, kurių nereikia įrodinėti. Jais aiškinama visa kita. Matematikai naudojami brėžiniai, bet, nubraižę kvadratą, daro išvadas apie kvadratą patį savaime ir jo įstrižainę, o ne apie nubraižytąjį (Platonas 1981: 242). Taigi nuovoka yra sugebėjimas, būdingas geometrams.

Aristotelis, aiškindamas, kas yra mokslas, kartu aptaria artimai su mokslu susijusių menų (gr. *τέχνη*, lot. *artes*) sąvoką. Pasak Aristotelio, tiek menas, tiek mokslas kyla iš patyrimo (Аристотель 1975: 65). Menas atsiranda tada, kai, remiantis iš patyrimo kilusiomis mintimis,

susiklosto bendras požiūris į panašius daiktus. Patyrimas yra susijęs su atskirų dalykų žinojimu, o menas – su bendruoju žinojimu. Kaip sako Aristotelis (Ten pat: 66), pavyzdžiui, žinoti, kad tam tikras vaistas padėjo Sokratui, Kalijui ir kitiems žmonėms – patyrimas, o išmanyti, kad tas vaistas gydo tam tikrą ligą, kad ir koks žmogus ja sirgtų, – menas. Taigi menas yra bendrųjų dalykų žinojimas. Įgijusieji patyrimą žino „kas“, tačiau nežino „kodėl“, o išmanantieji meną žino „kodėl“, t. y. žino priežastį ir gali išmokyti, todėl yra išmintingesni už tuos, kurie turi patirtį.

Mokslinis pažinimas, kaip ir menas, yra bendrųjų dalykų žinojimas. Tačiau menas nuo mokslo visgi skiriasi. Pasak Aristotelio, mokslininkai pažįstame tai, kas negali būti kitaip. Mokslinis pažinimas yra visuotinis ir būtinas. Apie dalykus, kurie gali būti kitokie, kai mes negalime jų tiesiogiai stebėti, nežinome, ar jie egzistuoja, ar ne. O mokslinio pažinimo objektas egzistuoja būtinai, vadinasi, jis yra amžinas, nes visa, kas egzistuoja absoliučiai būtinai, yra amžina, o amžini dalykai neatsiranda ir neišnyksta. Be to, kiekvieną mokslinį pažinimą galima perteikti kitiems, jo objektą galima išmokyti (Aristotelis 1990: 172). Menas yra tapatus į kūrimą nukreiptai teisingo mąstymo nuostatai. Kiekvienas menas susijęs su atsiradimu ir išradingu svarstymu, kaip kas nors galėtų atsirasti iš tų dalykų, kurie gali būti ar nebūti ir kurių priežastis yra tas, kuris kuria, o ne tai, kas yra kuriama. Juk menas nėra nei tai, kas būtinai egzistuoja arba atsiranda, nei tai, kas egzistuoja arba atsiranda pagal prigimties dėsnius, nes tų dalykų egzistavimo arba atsiradimo priežastis glūdi juose pačiuose (Ten pat: 173). Kadangi, pasak Aristotelio, mokslinis pažinimas – tai sprendimais sudaryta nuomonė apie tai, kas yra bendra ir kas egzistuoja būtinai, ir kadangi įrodymas ir kiekvienas mokslinis pažinimas remiasi pa-

grindais, nes mokslas susijęs su sprendimais, tai to, ką galima mokslininkai pažinti, pagrindas negali būti nei mokslinio pažinimo, nei meno, nei supratingumo objektas. Tas pagrindas, Aristotelio nuomone, gali būti tik proto objektas (Ten pat: 175). Trumpai tariant, mokslinis pažinimas remiasi tam tikrais pagrindais, tuo, kas egzistuoja būtinai ir yra bendra, ir mokslo turinys gaunamas iš pagrindų įrodymo bei sprendimo būdu. Patys pagrindai turi būti protui savaime suprantami ir aiškūs.

Nenuostabu, kad aristotelinę tradiciją palaikiusio Tomo Akviniečio nuomone, metafizika yra mokslas, nes jos pradinių principų teisingumas yra savaime aiškūs. Teologija, remiantis šiuo požiūriu, irgi yra mokslas, nes jos pamatiniai principai yra Apreiškimo tiesos, kurių teisingumas plaukia iš tikėjimo tikrumo. Senosios mokslo sampratos iki šiol laikosi teologai ir kai kurie filosofai.

Mokslo samprata ėmė sparčiai keistis Renesanse. Pirmą, nebeliko ribos tarp menų ir mokslo. Vien Francis Bacono „*scientia potentia est*“ iškalbingai tai rodo. Jam pritaria ir René Descartes’as, teigiantis supratęs, „jog galima pasiekti mokslo lygį, kuris labai naudingas gyvenime ir kuris (priešingai spekuliatyviai mokyklinei filosofijai) gali būti pritaikytas praktiškai. Juk, žinodami ugnies, vandens, oro, žvaigždžių, dangaus ir visų mus supančių kūnų jėgą bei poveikį taip gerai, kaip žinome mūsų amatininkų verslus, galėtume juos naudingai pagal paskirtį panaudoti ir tapti gamtos valdovais bei šeiminkais“ (Dekartas 1978: 139). Turbūt Descartes’as, nuo pat savo kūrybos pradžių siekęs paaiškinti visos kūrinijos sandarą ir funkcionavimą, vienas pirmųjų ėmė tvirtinti, kad svarbiausias mokslo tikslas yra iš neabejotinų pradų išvesti paaiškinimus visų gamtos reiškinių, kitaip tariant, gamtoje sutinkamų veiksmų, kuriuos suvokiame pojūčiais. Descartes’o

nepatenkino mokslininkų siekiai išspręsti atskiras problemas, nesirūpinant pamatiniais mokslo pagrindais. Dėl to jis kritiškai vertino Galilei'ų, teigdamas, kad šis, nepaliesdamas pirmųjų gamtos priežasčių, siekė nustatyti tik kai kurių ribotų reiškinių priežastis, tuo būdu rešdamas pastatą be pamatų (Кирсанов 1987: 221). Descartes'as lyg ir pakartoja Aristotelio mintį, kad mokslas remiasi būtiniais, bendrais ir aiškiais pagrindais. Tačiau priedas, kad mokslas turi išvesti visų gamtos reiškinių paaiškinimus, viską keičia iš esmės. Ir tai tik pradžia. Kaip jau minėjome, naująją mokslo sampratą, kuria remiasi ir pozityvizmas, Nekrašas pateikia savo knygoje (Nekrašas 2010: 25–37). Ji padeda suvokti pagrindinius pozityvizmo filosofijos bruožus.

Išsamų pozityvistinės filosofijos pagrindinių bruožų apibūdinimą laikau svarbiu pozityvaus proto aptarimo privalumu. Jis labai padeda orientuotis sudėtingoje požiūrių įvairovėje. Ir tai iškart atsiskleidžia ankstyvojo pozityvizmo analizėje. Turbūt retas kuris tikėtusi pažinti su pozityvizmu pradėti ne nuo Comte'o, o nuo ... Hume'o, kaip kad siūlo Nekrašas. Tačiau jis tokį pasirinkimą motyvuotai pagrindžia: „Hume'as ne tik radikalčiai oponavo transcendentinei metafizikai neigdamas, kad galime pasakyti ką nors prasmingo apie tai, kas yra už, virš ar anapus patyrimo, bet ir siekė praktikuoti filosofiją kaip mokslą. Greta šių dviejų dalykų šios knygos įvade pateiktame pozityvizmo apibrėžime išskyrčiau dar keletą svarbiausių pozityvizmo bruožų. Sakiau, kad pozityvizmas akcentuoja gamtamokslinio ir socialinio žinojimo vienovę, pabrėžia faktų ir normų (vertybių) atskyros reikšmę, laiko pozityvų (nemetafizinį) žinojimą vertybiškai neutraliu. Visi šie bruožai būdingi Hume'o filosofijai. Ir netgi tuo klausimu, dėl kurio padarėme daugiausia išlygų – apie žinojimo pažangos ir socialines pažangos santykį,

Hume'as pasisako kaip atsargus, bet vis dėlto pozityvistas“ (Nekrašas 2010: 55–56). Čia gali kilti natūralus klausimas, ar dera pozityvistu vadinti filosofą, kuris gyveno anksčiau, nei buvo sukurtas pozityvizmo terminas? Manau, kad dera. Argi niekas nėra, pavyzdžiui, Aristotelio pavadinęs nuosaikioju realistu, o ir ar kas nors tokiu pavadinimu stebėjosi?

Knygoje Hume'as vadinamas nominalistu (Nekrašas 2010: 47). Vėlgį, čia ne ypač išprususiam skaitytojui norėtusi paaiškinti, kad moderniojoje (podekartinėje) filosofijoje nominalizmo sąvoka įgyja specifinių bruožų. Senajai filosofijai buvo akivaizdu, kad egzistuoja daiktinė tikrovė. Tuo neabejojo nei nominalistai, nei realistai. Pirmieji tik neigė bendrųjų sąvokų objektų realumą. Realistai manė, kad bendrųjų sąvokų objektai yra realūs arba kaip savarankiškas idėjų pasaulis (idealistai), arba kaip daiktų bei individų esmės, glūdinčios juose (nuosaikieji realistai). Descartes'o dėka filosofinis mąstymas ėmė vis labiau gręžtis nuo būties problemos. O ši problema nuo antikos laikų buvo svarbiausia filosofinė problema, lemianti visą filosofavimą. Labai taikliai Descartes'o atliktą mąstymo perversmą filosofijoje apibūdino popiežius Jonas Paulius Antrasis. Anot jo, *cogito, ergo sum* – „mąstau, vadinasi, esu“ – aukštyn kojom apvertė visą ligtolinį filosofavimą. Filosofija iki Descartes'o, taigi ir *cogito* („esu“), o gal net labiau *cognosco* („pažįstu“) kategorija buvo pavaldi *esse* („būti“) kategorijai, kuri buvo suprantama kaip kažkas pirmapradiška. Descartes'ui viskas yra atvirkščiai: pirminė kategorija jam yra *cogito*, o antrinė, išvestinė, kategorija – *esse*. Anksčiau viskas buvo svarstoma iš *esse* perspektyvos ir viskas buvo aiškinama būtent iš jos. Dievas kaip visiškai savarankiška Būtis (*Ens subsistens*) buvo reikalingas visoms sukurtoms gyvoms esybėms – *ens non subsistens, ens participatum* – taigi ir

žmogui. *Cogito, ergo sum* visiškai sugriovė tokį mąstymą. Galiausiai svarbiausia tapo *ens cogitans* – mąstanti būtybė, bet ne Dievas kaip *Ens subsistens*. Po Descartes'o filosofija virto gryniosios minties mokslu: visa tai, kas yra *ese* – tiek sukurtas pasaulis, tiek Kūrėjas, *cogito* erdvėje išlieka kaip žmogaus sąmonės turinys. Filosofijai esiniai tampa svarbūs kaip sąmonės turiniai, o ne kaip už jos ribų esantys dalykai (Jonas Paulius II 2005: 17).

Tikrovė, su kuria susiduria modernūs filosofai, yra mąstymo turinys. Šią prielaidą pasigauna vienas pirmųjų modernių nominalistų – anglų Apšvietos filosofijos pradininkas Locke'as, o vėliau ir Hume'as. Kantiškasis conceptualizmas, kaip ir modernus realizmas – tiek vokiečių romantikų idealizmas (pvz., Hegelio filosofija), tiek racionalizmas (pvz., Descartes'as), remiasi ta pačia mąstymo turinio pirmumo prielaida. Visi šie požiūriai kardinaliai skiriasi nuo antikinio ir viduramžiško supratimo, nors dažnai apibūdinami panašiais terminais.

Aptardamas pozityvizmo filosofijos formavimąsi nuo Hume'o iki Comte'o, Nekrašas daro išvadą, jog kai XVII amžiaus mokslinė revoliucija paruošė dirvą pozityvizmo raidai reikšmingoms idėjoms, jos buvo suformuluotos XVIII amžiuje. Hume'as užėmė pozityvistinę poziciją daugeliu šiai filosofijai svarbių klausimų. D'Alembertas, Turgot ir Condorcet pridėjo vėlesniems pozityvistams, konkrečiai Comte'ui, taip svarbią žmogaus proto raidos analizę ir aiškino proto raidos įtaką žmonijos pažangai (Nekrašas 2010: 68).

Socialinio arba klasikinio pozityvizmo formavimuisi ir analizei (kitai nei atskiriems autoriams) filosofinėje literatūroje (nekalbant jau apie lietuvišką) skirta ne tiek daug dėmesio. Padėti gerokai pataisyti leis antrasis *Pozityvaus proto* skyrius, kuriame socialinio pozityvizmo formavimasis aiškinamas grupuojant mintis

apie centrinę Comte'o ir Johno Stuardo Millio diskusijos ašį. Toks aiškinimo būdas yra parankus, nes, viena, leidžia susieti idėjas į tam tikrą visumą ir, antra, išryškina šių pozityvizmo grindėjų mąstymo skirtumus. Kaip pažymi Nekrašas, dviejų žymiausių XIX amžiaus pozityvistų diskusija pradėjo iki šiol socialiniuose moksluose nebaigtą ginčą tarp Comte'u sekusių metodologinių kolektyvistų ar holistų, pirminiu tyrimo objektu laikantių visumą, ir Millio pritariančių metodologinių individualistų (Nekrašas 2010: 90). Čia reikėtų pažymėti, kad skyriuje pamatuotai atkreipiamas dėmesys ir į Comte'o bei Marxo teorijų sąsajas.

Metodologines pažinimo problemas Millis sprendė išpūdingos apimties veikale *Silogistinės ir indukcinės logikos sistema: bendras požiūris į pagrindimo principus ir mokslinio tyrimo metodus*. Gal todėl jis rečiau analizuojamas filosofijos tyrinėtojų. Paprastai prisimenami penki Millio kanonai ir jo pastangos pateisinti indukcijos principą. Na, dar indukcijos nedraugų anekdotas apie bandymą su tarakonais, pašiepiantis vienintelio skirtumo kanoną. (Tariama, kad tarakono klausa yra kojose. Padėjus tarakoną ant stalo ir subeldus, tarakonas pabėga. Sukuriamas vienintelis skirtumas – nuraunamos kojos. Dabar, padėjus tarakoną ant stalo ir subeldus, jis nepabėga. Taigi, tarakono klausa – kojose). *Pozityviame prote* pateikiama detali Millio metodologijos analizė. Atkreipiamas dėmesys, kad matematiką jis traktavo kaip empirinį mokslą, prieštaraudamas ne tik Kantui ir Hume'ui, bet ir Comte'ui.

Svarstant individualios laisvės ir utilitaristinės koncepcijos santykį, deramai pabrėžiami Millio išskylantys sunkumai dėl individualinio požiūrio į gėrį (siejamo su pilietine laisve) ir utilitarinės gėrio (kuris yra bendras) sampratos suderinamumo. Reikia pasakyti, kad problemą, mano galva, Millis išsprendžia

pademonstruodamas, kad laisvė ne tik sudaro sąlygas realizuoti kiekvieno individo asmeninį gėrį, bet ir yra visuomenės visokio tobulėjimo bei pažangos ir sykiu bendrojo gėrio pagrindas (Mill 1995: 120–126).

Klasikinio pozityvizmo ir, matyt, brandžiausio jo raidos etapo – loginio pozityvizmo ryšys, taip pat idėjų, padariusių tiesioginį poveikį loginiam pozityvizmui, ištakos *Pozityviame prote* atskleidžiamos per reikšmingiausias tolesnei pozityvizmo raidai tris alternatyvas: empiriokriticizmą, konvencionalizmą ir hipotetizmą. Tokia racionalizuota idėjų rekonstrukcija arba, kaip pasakytų Imre Lakatosas, vidinė pozityvizmo istorija yra gana patraukli. Apibendrinamas *Pozityvaus proto* autorius pabrėžia, kad tik empiriokritiką Ernstą Machą drąsiai galima laikyti pozityvistu. Henri Poincaré ir Pierre Duhemas, konvencionalizmo ir hipotetizmo atstovai, laikytini mąstytojais, artimais pozityvizmui, nors jie nepretendavo net į filosofus mėgėjus, koku save laikė Machas. Bet, žvelgiant retrospektyviai, būtent Duhemo mokslo žinių pagrindų ir struktūros samprata būtų artimiausia loginiam pozityvizmui.

Naujus horizontus pozityvistinei filosofijai atvėrė sparčiai besivystanti matematinė logika. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žavėjimasis loginio metodo taikymu mokslo kalbai tirti ėjo kartu su radikaliu psychologizmu atmetimu. Kaip žinoma, dar Comte'as nepripažino psychologijai mokslo statuso tardamas, kad psychologas, tyrinėdamas, pavyzdžiui, savo jaudinimąsi, turėtų nesijaudinti, bet tada jis nebeturi ką tyrinėti. Tiesa, vėlesni pozityvistai daug palankiau vertino psychologiją. O XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje kova su psychologizmu tapo visuotine ir apėmė ne tik pozityvizmą.

Turbūt vienas pirmųjų loginius metodus matematinėms teorijoms tirti taikė analitinės

filosofijos pradininkas Gottlobas Frege savo *Aritmetikos pagrinduose* (*Die Grundlagen der Arithmetik*, 1884). Čia jis, siekdamas pagrįsti aritmetikos analitiškumą, ieško skaičiaus sąvokos apibrėžimo ir tiria atskiruosius tvirtinančius (singuliaruosius asertorinius) teiginius. Be to, Frege ypač aštriai kritikuoja psychologizmą tardamas, kad vaizdiniai, kuriuos individo galvoje sukelia išgirstas žodis, menkai susiję su žodžio reikšme. Vėliau, knygoje *Pagrindiniai aritmetikos dėsniai* (*Grundgesetze der Arithmetik*; pirmas tomas – 1893, antras – 1903, išleistas autoriaus lėšomis), Frege siekė išvesti, naudodamasis savo pasiūlytu simbolizmu, visas aritmetikos teoremas iš aksiomų, kurias jis laikė loginėmis. Frege's darbai nebuvo populiarūs, kol jų neišpopuliarino Bertrand'as Russellas ir Giuseppe Peano. Mano galva, Russellas buvo gana menkas filosofas, bet neabejotinai genialus viešųjų ryšių specialistas, per tai tapęs įtakingu filosofu. Jis puikiai pasinaudojo Frege's, Peano, o vėliau ir savo mokinio Ludwigo Wittgensteino idėjomis, kai šis studijavo Kembridžo Švč. Trejybės koledže 1912–1913 metais. Kad Russellas labai paviršutiniškai suprato Wittgensteino idėjas, rodo tiek *Tractatus Logico-Philosophicus* išleidimo istorija, tiek nevykusi Russello įžanga šiam veikalui. Net ir garsioji Russello deskripcijų teorija, pateikta jo straipsnyje „Apie žymėjimą“ (On Denoting) remiasi gana paprasta logikos idėja, kad propozicinę funkciją $F(x)$ susieję su kvantoriumi gauname teiginį, pavyzdžiui, $\exists xF(x)$ yra teiginys, išraiška, kuri gali būti teisinga arba klaidinga. Kvantorių idėjos pradininkai, matyt, buvo Charles'as Sanders'as Peirce'as ir Frege, nors dabar įprastą žymėjimą išpopuliarino Russellas, perėmęs jį iš Peano. Tačiau reikia pripažinti, kad būtent Russello pasiūlyta nauja filosofinių tikslų ir metodų samprata paskatino naujos pozityvizmo formos atsiradimą (Nekrašas 2010: 170).

Loginio pozityvizmo raidai neabejotinai reikšmingas buvo Wittgensteino *Traktatas*, tačiau Vienos būrelio ir Wittgensteino požiūriai gerokai skyrėsi. Kaip pažymi Nekrašas, „bene svarbiausias Wittgensteino ir Vienos ratelio narių skirtumas yra tas, kad Wittgensteinui daug labiau rūpi ontologiniai klausimai. Jam kalbos struktūros analizė yra priemonė atskleisti pasaulio struktūrą. Tačiau ratelio narius domino ne pasaulio, o mokslo žinių struktūra. Ir, regis, jų visai nedomino Wittgensteinui labai rūpėję klausimai: apie filosofinį subjektą, pasaulį kaip visumą ar teiginių apie kalbos ribas statusą ir prigimtį“ (Nekrašas 2010: 174–175).

Aiškindamas loginio pozityvizmo filosofijos raidą, Nekrašas atkreipia dėmesį į vieną svarbų terminologinį ypatumą, liečiantį ne vien loginį pozityvizmą. Tai fenomenalizmo (nepainioti su fenomenologija) ir fizikalizmo sąvokų vartojimas. „Fenomenalistinę kalbą dažnai vartoja psichologai kalbėdami apie mūsų pojūčius, todėl ją turbūt galima būtų vadinti psichologijos kalba. Bet apie savo pojūčius ir suvokinius gali kalbėti kiekvienas individas, ne vien tik psichologas, todėl kalbėdamas apie teiginius, kuriuose aprašomi jusliniai fenomenai, vartosis terminą *fenomenalistinė [...] kalba*. Fizikinės kalbos terminais aprašomi, kaip minėta, daiktai ir jų savybės. [...] Ankstesniuose savo tekstuose vartojau terminą fizikalistinė kalba, kurį dabar keičiu į trumpesnę. Tačiau be termino *fizikalistinis* šioje knygoje nepavyks išsiversti, nes kalbėdamas apie įvairių teiginių vertimą į fizikinę kalbą ar šios kalbos pasirinkimą pagrindine mokslo kalba norom nenorom turėsiu sakyti *fizikalistinę analizę, fizikalistinę prieigą* ir pan.“ (Nekrašas 2010: 212). Tai vykę terminai ir derėtų jų laikytis.

Loginio pozityvizmo lyderis, indukcinės logikos kūrėjas Rudolfas Carnapas buvo tikras, kad visi indukcinės logikos principai ir

teoremos yra analitiniai teiginiai. Kaip nurodo Nekrašas, ypač verta pabrėžti, kad loginės ir statistinės tikimybių skirtis leidžia geriau suprasti tikimybių teiginių pobūdį: teiginiai loginės tikimybės terminais yra analitiniai, teiginiai statistinės tikimybės terminais yra sintetiniai. Nuostabos nekelia ir Carnapo teiginys, kad loginės tikimybės teorijos principai yra analitiniai – logika negali remtis neanalitiniais principais (Nekrašas 2010: 240–241). Tai vyraujantis požiūris. Jo laikėsi ir Wittgensteinas, tačiau jis daro visai kitas išvadas: „vadinamasis indukcijos dėsnis jokiu būdu negali būti logikos dėsniu, nes jis akivaizdžiai yra prasmingas sakiny. Todėl jis taip pat negali būti ir aprioriniu dėsniu (6.31)“ (Vītgenšteinas 1995: 105).

Vis dėlto Carnapui nepavyko rasti patenkinamo indukcijos problemos sprendimo. *Pozityvaus proto* autorius pažymi, kad savo vėlyvajame veikale *Indukcinė logika ir indukcinė intuicija* Carnapas pakeitė ankstesnį požiūrį ir papildė jį indukcinės intuicijos gebėjimo prielaida. O ji „nesuderinama su pamatinėmis loginio pozityvizmo nuostatomis. Šio judėjimo nariai, tarp jų ir Carnapas, daug metų laikėsi požiūrio, kad tikrai patyrimas, t. y. stebėjimas ir eksperimentas, yra tikrojo žinojimo šaltinis. Judėjimo lyderis septintojo dešimtmečio pabaigoje suabejojo pamatiniu judėjimo principu. Tai konstatuoti labai svarbu. Tačiau jo įvestos indukcinės intuicijos sąvokos vertė atrodo abejotina, nes ji nepaaiškina, kodėl skirtingi logikai, remdamiesi tariamai universaliais indukcine intuicija, konstruoja labai skirtingas indukcinės logikos sistemas“ (Nekrašas 2010: 247).

Ir taip galingiausia ir, matyt, įtakingiausia XIX ir XX a. pozityviojo proto versmė išseko, veikdama, formuodama ar maitindama daugybę kitų versmių. Pirmiausia neabejotiną įtaką ji turėjo marksistinei filosofijai ir neomarksistinei Frankfurto mokyklai, kurios nariai bendradar-

biavo su Vienos būreliu. Ne mažiau glaudūs yra pragmatizmo ir pozityvizmo ryšiai. Aiškia pozityvizmo įtaką yra patyrusi visa postpozityvistinė mokslo filosofija, pradedant Karlu Raimundu Popperiu, kuris ginčijo loginio pozityvizmo prielaidą, kad žinojimo pagrindas yra teoriškai neutralūs, stabilūs, faktus aprašantys teiginiai, ir tarė, kad visos žinios esančios teoriškai sąlygotos, o teorijos yra veikiau išradingi spėjimai nei indukciniai faktų apibendrinimai. Postpozityvioji mokslo filosofija apima daug skirtingų mąstytojų, tokių kaip Tomas Kuhnas, kuris loginę mokslo žinių analizę keičia istorine mokslo žinių raidos analize, Imre Lakatosą, turbūt įdomiausią istorinės mokslo filosofijos atstovą, kuris pripažino, kad kiekviena normatyvioji mokslo filosofija neišvengiamai remiasi indukcinė prielaida, ar Paulą Feyerabendą, deklaravusį teorijų nepalyginamumo principą ir nuoširdžiai tikėjusį Millio pasiūlytu laisvės principo vertingumu. Čia lyg ir neturėtų kilti didesnių prieštaravimų dėl įtakų.

Kiek kebliau yra su pozityviojo proto kritikais, pradedant Friedrichu Nietzsche ir baigiant postmodernistais. Jų kritika ne visada yra pamatuota, tačiau dažnai kritinis požiūris slepia tam tikrą prielaidų ir mąstymo bendrumą. Aptardamas postmodernistus Nekrašas teisingai atkreipia dėmesį, kad postmoderniz-

mo „sąvoka ne itin aiški ir kiek prieštaringa dėl keleto priežasčių. Dalį jų tikrai verta įvardyti. Pirma, šia sąvoka dažniau žymima meninės kultūros pokyčių, anksčiausiai pasireiškusių architektūroje, kryptis nei filosofijos srovė ar atmaina, nors būtent ši mums rūpi labiausiai. Antra, postmodernistinius autorius – Jeaną François Lyotard’ą, Jeaną Baudrillard’ą, Jacques’ą Derrida ir kitus daug kas, ypač anglosaksų kraštuose, filosofais nelaiko [...] Filosofijos, kuriai didelę įtaką padarė analitinė tradicija, fone postmodernistai iš tikrųjų atrodo svetimi, autsaideriai, marginalai (Nekrašas 2010: 333). Su tuo tenka sutikti. Manau, kad su postmodernizmu yra panašiai kaip su vėjaraupiais – išpūdingai atrodo, bet greitai ir be pasekmių praeina, sukurdami nuolatinį organizmo imunitetą.

Būtų galima vis testti, pasidavus pagundai atpasakoti *Pozityvaus proto* turinį. Tačiau malonumą pačiam susipažinti su šia knyga gal vis dėlto reikia palikti skaitytojui. Juo labiau kad nelabai galiu įsivaizduoti bent kiek rimtesnio filosofijos mylėtojo, kuris tai vengtų daryti. Be to, sklandi kalba ir puikus stilius, pavydėtina autoriaus kompetencija ir žinių platumas yra tik nedaugelis iš pranašumų, kurie skatintų nepaleisti knygos iš rankų, kol neužverstas paskutinis jos puslapis.

Albinas Plėšnys

LITERATŪRA

Aristotelis. 1990. *Nikomacho etika*, in *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 61–274.
 Bochenski, J. M. 1947. *Europäische Philosophie der Gegenwart*. Bern: A. Francke A. G. Verlag.
 Dekartas, R. 1978. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
 Jonas Paulius II. 2005. *Atmintis ir tapatybė*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
 Leninas, V. I. 1952. *Raštai*. T. 14. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
 Mill, J. S. 1995. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai.
 Nekrašas, E. 2010. *Pozityvus protas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Platonas. 1981. *Valstybė*. Vilnius: Mintis.
 Stöckle, A. 1926. *Filosofijos istorijos bruožai*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.
 Tatariewicz, W. 2003. *Filosofijos istorija*. T. III. Vilnius: Alma littera.
 Vitgenšteinas, L. 1995. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
 Аристотель. 1974. *Сочинения в четырех томах*. Т. 1. Москва: Мысль.
 Кирсанов, В. С. 1987. *Научная революция XVII века*. Москва: Наука.